

О.А. ДІБАС

ПРОБЛЕМА ВТРАТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У РОСІЙСЬКО-АМЕРИКАНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ ст.

Проаналізована проблема втрати інтелектуального потенціалу Росією наприкінці ХХ - початку ХХІ століття і місце у цьому процесі США. Досліджено причини та наслідки втрати інтелектуального потенціалу для стратегічної безпеки РФ, шляхи розв'язання цієї проблеми.

Ключові слова: міграція, трудова міграція, інтелектуальна міграція, інтелігенція, науковий потенціал, контрактна міграція, національна безпека.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. все більш актуальним питанням є безпека, яка передбачає захист не лише території держави, її населення, а й інтелектуального простору. Так, у Законі РФ «Про безпеку» говориться, що «безпека - це стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз», де під життєво важливими інтересами розуміється «сукупність потреб, задоволення яких надійно забезпечує існування і можливості і прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави» [2]. Закон розглядає безпеку Росії як складний елемент, що включає в себе такі її аспекти, як військовий, політичний, економічний, фінансовий, соціальний, екологічний і, головне, науково-технічний [2]. Отже, на теоретичному рівні визнається необхідність підтримки вітчизняних наукових шкіл і накопичення наукового потенціалу, що визначає стан економіки і можливості конкурентоспроможності, однак більшість науковців, дослідників констатують інше, фактично відбувається зворотній процес. Набирає темпи процес «відпливу умів», який, в кінцевому рахунку, може завдати відчутної шкоди національній безпеці РФ [2]. Існування складного комплексу протиріч між заявленими пріоритетами у сфері розвитку Російської науки та станом речей на сучасному етапі, а також місце у цьому процесі США обумовлює актуальність обраної теми.

Проблемі втрати інтелектуального потенціалу у російсько-американських відносинах присвячена низка праць, серед яких А. Юревіча [16], присвячена аналізу стану

сучасної російської науки, колективна монографія І. Ушкалова, І. Малаха «Витік умів: масштаби, причини, наслідки» [14], в якій була здійснена спроба кількісної та якісної оцінки соціально - економічних наслідків «відпливу умів». В. Іонцевим [6], досліджено процес міжнародної міграції населення і місце в цьому процесі російських громадян, А. Кокошин [9] розглядав процес інтелектуальної міграції у розрізі проблеми національної безпеки РФ. Не можна оминати увагою працю В. Аксенової [2], в якій проаналізовано процес «витоку умів» у російсько-американських відносинах, на момент 2000 р.

Загальноновизнаним фактом на період кінця ХХ – початку ХХІ ст., вважалось збільшення цінності інтелектуальних кадрів, обумовлене тим, що на сучасному етапі дві третини світового валового продукту виробляється за рахунок використання праці кваліфікованих фахівців, тобто людей, які мають освіту не нижче середньої спеціальної. Саме ця частина зайнятого населення і є найбільш цінним ресурсом, за який на світовому ринку праці йде справжня боротьба [9].

Після розпаду Радянського Союзу у процес боротьби за інтелектуальний потенціал були включені пострадянські країни, які стали головним об'єктом інтелектуальної міграції. Цей процес російськими урядовцями та науковцями розглядається не лише як загроза безпеці країни, але й фактор який впливає на зменшення темпів економічного та технологічного розвитку РФ, призводить до зменшення престижу країни.

Серед проблем сучасної еміграції з Росії головне місце займають процеси, пов'язані з відтоком за кордон творчої інтелігенції та висококваліфікованих кадрів, що у світі позначається терміном «витік умів», що становить реальну загрозу зниження інтелектуального потенціалу російського суспільства.

Ці процеси обумовлені внутрішніми та зовнішніми чинниками. Серед яких найзначніше місце належить соціально-економічним чинникам [15].

Найпопулярнішою причиною міграції, звичайно, є міграція у пошуках кращого життя. Мільйони людей щорічно переїжджають на постійне місце проживання в інші країни. Найбільші потоки мігрантів направляються в Сполучені штати.

Особливістю світового міграційного процесу є і якісні зміни, зумовлені НТР, суть яких полягає в значному збільшенні серед мігруючих частки кваліфікованих фахівців. Сьогодні цього процесу притаманні деякі нові риси

Однак нові економічні та соціально-політичні аспекти, які спостерігаються у сучасному світі, а саме подальша глобалізація, призвели до змін у характері міграційних процесів. На зміну «витоку умів» прийшла їх циркуляція: відбулася диверсифікація напрямків міграції. Хоча, США залишаються загальноновизнаним центром тяжіння для професіоналів..

Принципово новим явищем став рух професіоналів не тільки «до капіталу», але й «одночасно з капіталом або слідом за ним». Перш за все це пов'язано з діяльністю ТНК і великими можливостями кар'єрного просування для професіоналів [3].

Процес трансформації процесу міжнародної міграції інтелектуального капіталу стимулював інтеграцію системи вищої освіти. Вона передбачає продовження навчання студентів з багатьох країн світу, наприклад, у США. Даний процес значно покращує рівень освіти для студентів, однак при цьому багато з них у майбутньому не повертається на Батьківщину.

В останні 10-15 років основний потік еміграції російських фахівців направлений в США. У Сполучених Штатах на іммігрантів взагалі доводиться значний відсоток приросту населення, але особливо велика питома вага іноземців у кадровому потенціалі американських науково-дослідних центрів і вищих навчальних закладів. Певною мірою ця

ситуація обумовлена вступом в силу закону про імміграцію 1990 р., що передбачає переважні (пільгові) умови для в'їзду в США та надання американського громадянства особам, які мають високу професійну підготовку. Втручання законодавців зумовлено, по-перше, внутрішніми потребами країни, по-друге, зовнішніми можливостями, що з'явилися в результаті розвалу світової соціалістичної системи [2].

Дії по залученню іноземних фахівців мали планований, чіткий характер. Так, у 1990 р. уряд США більш ніж в два рази збільшив щорічну імміграційну квоту для висококваліфікованих фахівців (з 58 до 130 тис. чол.) При ліміті чисельності іммігрантів з низьким рівнем кваліфікації 10 тис. чол. [10].

А вже у 1993 р. вступив в силу закон «Про в'їзді та виїзді», яким скасовано необхідність оформлення виїзної візи.

Але процес залучення і заохочення іноземних спеціалістів для співпраці з США не зупинився у 1993 р., а враховуючи зміни у світових процес, трансформувався в залежності від потреб американського суспільства та корпорацій, які часто виступають економічними донорами для розвитку фундаментальних наукових досліджень.

Зараз у всьому світі йде боротьба за інтелектуальні ресурси. Тому в США була оголошена національна програма по розробці нових перспективних технологій. Це так звані «нанотехнології», що дозволяють здійснювати поатомную збірку нових штучних матеріалів. Прогнозується, що ці технології зроблять справжню революцію і в технічній сфері і промисловості. Для реалізації цієї програми в США було відкрито 300 000 вакансій для фахівців з-за кордону, в тому числі і з Росії, для них була передбачена спрощена процедура отримання візи на проживання [14].

Дії уряду США не обмежувалися лише спрощенням процедури переселення для мігрантів, ведеться постійна пошукова робота, яка спрямована на винайдення молодих вчених, яка проводиться за допомогою програм обміну для школярів та студентів, а також грандові проекти для науково-дослідних центрів.

За даними статистичних досліджень встановлено, що чисельність зайнятих науковими дослідженнями і розробками на території РФ скоротилася на одну третину. За даними Центру досліджень і статистики Мінпромнауки Росії і РАН з 1992 по 1999 рр.. персонал, зайнятий дослідженнями і

розробками знизився з 1532 до 872 тис. чол., в тому числі дослідники з 804 до 420 тис. [15].

Велику тривогу і стурбованість російських науковців та політиків викликав відтік кадрів вищої кваліфікації з академічної науки. Так, за 1991-1992 рр. більше половини виїхали на постійне місце проживання за кордон

Проблемою сучасної РФ є те, що «витік умів», який здебільшого носить незворотній характер, що загострює проблему виходу країни з кризи, стає гальмом розвитку суспільства [10].

Сталося кількісне скорочення російського наукового потенціалу - приблизно на третину. Але небезпека не стільки в кількісному скорочення і фінансовому збитку, скільки в тому, що в результаті кризи науки в країні в першу чергу постраждали галузі, що визначають перспективи її технологічного розвитку.

Як стверджувалося в одній з доповідей Світового економічного форуму, з 49 країн, що виробляють 94% валового світового продукту, Росія займає останнє місце за «індексом технологій». Однією з основних причин такого становища міжнародні експерти називають втрату інтелектуального та організаційного потенціалу суспільства. Скорочуються або повністю ліквідуються найперспективніші наукові напрями. У країні знижується винахідницька активність [6].

І на перше місце тут висувається проблема руйнування наукових шкіл. Адже виїжджаючи за кордон вчені - це, як правило, представники малих і великих творчих колективів, наукових шкіл, які ведуть пошук в авангардних галузях науки [6].

Незважаючи на збереження значущості традиційних форм «витоку умів», все більшої актуальності набувають такі її нові форми, як, наприклад, витік ідей, не супроводжується фізичним переміщенням російських громадян. Чимало російських НДІ працює на зарубіжних замовників: «Сан мікросистем», «Форд Моторз», «Дженерал Електрик» та інших. Близько восьми тисяч живуть в Росії вчених працюють більш ніж по 40 науковим програмам, здійснюваним в інтересах таких зарубіжних замовників, як Міністерство енергетики США або Пентагон [4].

Ці тенденції можна, безсумнівно, характеризувати як «контрактну міграцію», при якій все ж відбувається «відплив умів», так як потенціал вченого і досягнуті ним результати

стають надбанням країни-реципієнта. А оскільки мова при цьому йде про фахівців найвищої кваліфікації, то навіть відносно невелика за своїми масштабами контрактна міграція здатна завдати значної шкоди розвитку вітчизняної науки. В якості найбільш яскравих прикладів можна привести роботу за кордоном за контрактом таких (поки ще) російських дослідників, як відомий математик І. Гелфанд (Роджерсській університет) або колишній керівник московського Інституту космічних досліджень Р. Сагдеев (Університет штату Меріленд) [2].

Констатуючи складну ситуацію в науковій сфері РФ ми не можемо не зазначити про певні дії російського керівництва, спрямовані на подолання існуючої ситуації. Про що свідчить створення ще у 1992 р. Російського фонду фундаментальних досліджень (РФФД) - самоврядної державної некомерційної організації у формі федеральної установи, що знаходиться у віданні Уряду Російської Федерації. РФФД створений Указом Президента Російської Федерації від 27 квітня 1992 року № 426 «Про невідкладні заходи щодо збереження науково-технічного потенціалу Російської Федерації» [13]. Метою створення фонду була - підтримка науково-дослідних робіт за всіма напрямками фундаментальної науки, сприяння підвищенню наукової кваліфікації вчених, розвиток наукових контактів, у тому числі підтримка міжнародного наукового співробітництва в галузі фундаментальних досліджень. А фінансування Фонду повинно було здійснюватися за рахунок коштів федерального бюджету, проте допускався прийом добровільних внесків від організацій і приватних осіб для використання в статутних цілях [12]. Створення цієї установи мало за мету об'єднання державного та приватного капіталу для стимулювання розвитку наукової сфери, проте не має вагомої підтримки російських бізнес кіл, внаслідок існуючої бюрократичної тяганини. Внаслідок чого не може асигнувати велику кількість проектів на належному рівні.

Очевидно, що цьому і сприяли нещодавні рішення уряду щодо підвищення рівня оплати праці працівників державного сектора академічної науки, скасування з 1 грудня 2008 р. Єдиної тарифної сітки оплати праці працівників бюджетного сектора, затвердження Концепції федеральної цільової програми «Наукові та науково-освітні кадри інноваційної Росії» на 2009-2013 рр., спрямованої перш за все на залучення талановитої молоді в сферу

науки, освіти, високих технологій. Причому не тільки в державному секторі, але і на приватних підприємствах. Якщо ж цього не відбудеться, то, як показує аналіз, кадрова проблема буде і далі загострюватися, а реалізація багатьох проектів російського уряду опиниться під питанням через їх недостатньої забезпеченості необхідними трудовими та інтелектуальними ресурсами [9].

Наступним проектом, який повинен був стимулювати розвиток російської науки можна вважати створення Інноваційного центру «Сколково» - російська «Кремнієва долина». Ідея будівництва якого, пов'язана з бажанням керівництва РФ створити сучасний науково-технологічний комплекс з розробки та комерціалізації нових технологій.

12 листопада 2009 в Щорічному посланні Президента Росії Федеральним зборам вперше було заявлено про створення сучасного технологічного центру за прикладом Силіконової долини та інших подібних закордонних центрів [5].

31 грудня 2009 Д.А.Медведев видав розпорядження № 889-рп «Про робочу групу з розробки проекту створення територіально відокремленого комплексу для розвитку досліджень і розробок та комерціалізації їх

результатів» [11], а вже 28 вересня 2010 р. був підписаний президентом Російської Федерації Д.А.Медведєвим Федеральний закон Російської Федерації N 244-ФЗ «Про інноваційний центр «Сколково»[16]. Згідно офіційних заяв російських урядовців, планується, що у комплексі будуть забезпечені особливі економічні умови для компаній, що працюють в пріоритетних галузях модернізації економіки Росії: телекомунікації та космосу, медичної техніки, енергоефективності, інформаційних, а також ядерних технологіях.

Отже, підчас дослідження проблеми втрати інтелектуального потенціалу у російсько-американських відносинах наприкінці ХХ-початку ХХІ ст., встановлено, що ця тенденція була обумовлена багатьма чинниками, серед яких зростання попиту на інтелектуальні кадри на світовому ринку і несприятлива економічна та соціально-політична ситуація на території РФ, яка змушувала висококваліфікованих працівників шукати заробітку за межами країни. Так само, встановлено, що урядом РФ, проводиться низка заходів, спрямованих на зменшення темпу інтелектуальної міграції і стимулювання розвитку вітчизняної науки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. Абалкин // «Вопросы экономики». – 1994. - №12. - С. 9.
2. Аксенова В.С. США и Россия: Проблема «утечки умов»: дис. к. полит. н: 23.00.04. - Москва, 2003. – 160 с.
3. Архипов Ю.А. Миграционная ситуация и ее влияние на положение в стране и регионе / Ю.А. Архипов // Миграция и внутренняя безопасность. Аспекты взаимодействия. Сборник материалов IX Международного семинара по актуальным проблемам миграции (23-24 июня 2003, г. Москва). - М., 2003. - С. 39.
4. Бухвальд Е., Гловацкая Н., Лазуренко С. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии, показатели / Е. Бухвальд, Н. Гловацкая, С. Лазуренко // Вопросы экономики. – 1994. - №12. - С. 32 – 33.
5. Ежегодное обращение Президента России к Федеральному Собранию 12.10.2009. - Режим доступа: <http://президент.рф/news/7421>.
6. Жаренова О.А. Интеллектуальная миграция россиян: Ближнее и дальнее зарубежье / О. Жаренова, Н. Кечил, Е. Пахомов. - М.: Центр полит. информ.: ГНОМ и Д. - 2002. – 123 с.
7. Ионцев В.А. Международная миграция населения: Россия и современный мир / МГУ им. М.В. Ломоносова, экон. фак. Центр по изучению проблем народонаселения, каф. Народонаселения / В.А. Ионцев. - М.: Диалог МГУ, 1998. – 218 с.
8. Каменский А.Н. Проблемы международного трудового обмена и Россия / А.Н. Каменский. - М.: Московский Общественный Научный Фонд, 1999. – 125 с.
9. Кокошин А.А. Политика национальной безопасности России в условиях глобализации: (Крат. очерк) / А.А. Кокошин; Рос. акад. наук. Ин-т проблем междунар. безопасности. - М.: Ин-т проблем междунар. безопасности, 2001.– 187 с.

10. Платонов Ю.П. Народы мира в зеркале геополитики (структура, динамика, поведение) / Ю.П. Платонов. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 2000.
11. Распоряжение Президента РФ от 31 декабря 2009 г. N 889-рп «О рабочей группе по разработке проекта создания территориально обособленного комплекса для развития исследований и разработок и коммерциализации их результатов» / Информационно-правовой портал. - Режим доступа: <http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/6631>
12. Российский фонд фундаментальных исследований / Основные цели и задачи фонда. – Режим доступа: <http://www.rfbr.ru/rffi/ru/about>
13. Указ от 27 Апреля 1992 г. N 426 «О неотложных мерах по сохранению научно-технического потенциала Российской Федерации». Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/acts?pag>.
14. Утечка умов: Причины. Масштабы. Последствия / И.Г. Ушкалов, И.А. Малаха; Рос. акад. наук. Ин-т междунар. экон. и полит. исслед. Центр миграц. и межрегион. исслед. - М.: Эдиториал УРСС, 1999.
15. Римашевская Н.М. Качество человеческого потенциала в современной России. - Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/Rimash1.htm>.
16. Федеральный закон Российской Федерации от 28 сентября 2010 г. N 244-ФЗ «Об инновационном центре «Сколково» / Документы / Российская газета. - Режим доступа: <http://www.rg.ru/2010/09/30/skolково-dok.html>
17. Юревич А.В. Наука в современном российском обществе / А. В. Юревич, И.П. Цапенко; Российская акад. наук, Ин-т психологии, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений. – М.: Ин-т психологии РАН, 2010.

O.A. DIBAS

THE PROBLEM OF LOSS OF INTELLECTUAL POTENTIAL IN THE RUSSIAN-AMERICAN RELATIONS IN THE END OF XX TO THE BEGINNING XXI CENTURY

The article deals with the analysis of the problem of loss of intellectual potential by Russia at the end of XX century – the beginning of the XXI century, and determines by the place of the USA in this process. Reasons are explored, results for the strategic security of Russia are ascertained, and ways of resolution of problems are given.

Key words: *migration, labor migration, intellectual migration, intelligentsia, migration of the contract, scientific potential, national security.*

O.A. ДИБАС

ПРОБЛЕМА УТЕРИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА В РОССИЙСКО-АМЕРИКАНСКИХ ОТНОШЕНИЯХ В КОНЦЕ XX – НАЧАЛЕ XXI В.

Проанализирована проблема утери интеллектуального потенциала Россией в конце XX – начале XXI столетия и место в этом процессе США. Исследованы причины, последствия утери интеллектуального потенциала для стратегической безопасности РФ, пути решения проблемы.

Ключевые слова: *миграция, трудовая миграция, интеллектуальная миграция, интеллигенция, научный потенциал, «контрактная миграция», национальная безопасность.*